

Diyarbakırlı Ziya Gökalp'e Kulak Verilseydi...

Cumhuriyetin 101. Yılı'nın idrak edildiği şu günlerde Kürtlerle Türklerin ilişkisi üzerine Ziya Gökalp'e de atıflar yapılarak yürütülen tartışmaların yine 101 yıldır "düşünülmeyen" alanlara tıkanmış birçok soruyu serbest bırakması mümkün olabilir. Cumhuriyet kutlamaları esnasında reklam, medya, kutlama heyecanları arasında sıkça tekrarlanarak üzerinde asla "düşünülemez", dönüp bir sorgulanamaz hale gelen zanlardan veya algılardan biri, bu milletin tarihinin sanki 101 yıl önce başlamış olduğudur. Gerçek şu ki, Cumhuriyet bu milleti kurmadı, belki bu milletin bin yılı aşkın tarihi içinde bir Cumhuriyet sayfası açıldı. Evet Cumhuriyet 101 yaşındadır ama bu millet 101 yaşından çok daha köklü bir tarihe, çok daha geniş ve evrensel bir kimliğe sahiptir. Yine bununla ilişkili ikinci bir konu, Cumhuriyetle birlikte bu millet eskisine nazaran daha da büyümüş, gelişmiş değil, bilakis öncekiyle birlikte düşünüldüğünde üç kıtaya yayılmış bir büyük dünya devletinden Anadolu'ya, Misak-ı Milli sınırlarından bile daha az bir kısma razı edilerek çekilmek sözkonusudur.

Elbette bu büyük çekilme, bir büyük dünya savaşının neticesinde mağlup olmanın neticesi bir büyük ricattir. Bu mağlubiyetle birlikte elde avuçta kalanı koruma adına can havliyle yapılmış bir mücadelenin sonucunda kurtarılmış bir vatanda kayıplar üzerinde hiç durmadan sürekli kurtarılabilen üzerinde bir zafer sevinci ve coşkusu inşa etmenin anlamı üzerinde hiçbir zaman durulmadı. Muhammed Arkoun'un dediği gibi bu da bir "düşünülmeyen" alan olarak sınırlanmıştır. Bu da kaybedilenin neden ve nasıl, kimlerin ihmali, gaflet, delalet ve hatta ihaneti yüzünden kaybedildiği üzerinde hiçbir zaman durulmamasını temin etmiştir. Kürtlerle Türklerin dini ve siyasi kardeşliği de Cumhuriyetle birlikte başlamış değildir. Bilakis Cumhuriyet'in ilan edilmesinden kısa süre sonra, hatta bu kardeşliğin dini ve tarihi boyutlarından bahseden Ziya Gökalp'in de vefatından kısa bir süre sonra, girilen yeni ulus tanımından sonra bir sorun oluşmaya başladı.

Ziya Gökalp'in soyunda Kürtlük olup olmadığı hep tartışılmış olsa da bu hiç önemli değildir. Zaten Kürt olsa bile Türklüğe atfettiği anlam bir ırktan öte bir anlamdır ve bu ülkeyi bir arada tutacak harıcı işlemeye çalışıyordu o. Bu harç hiçbir şekilde ırk olamazdı. Taha Akyol'un da "Ziya Gökalp'i Anmak" üzerine yazısında da işaret ettiği gibi onun için ırk bir "fenn-i mevaşi" (hayvan-bilim) konusudur. Onun Türkiye için tasavvur ettiği yeni millet tanımı içinde Türkler de Kürtler de başka kavimlerden olan insanlar da pekâlâ bir siyasal beden bütünlüğü içine anlamlı bir millet oluşturabilirlerdi. Bu önerisiyle aslında Osmanlı düşünce tarzından, millet tasavvurundan fazla uzaklaşmış sayılmazdı ve İslam hala bu milleti birleştirici, kaynaştırıcı bir harç olarak işlevini yerine getirebiliyordu. Onun vefatıyla aynı zamanlarda girilen yolun (Hilafetin kaldırılması, bilahare devletin bir dininin olmadığı ve laik olduğunun ilan edilmesi, alfabe değişikliği, Osmanlıca alfabenin ve Arapça yazının yasaklanması) sosyolojik sonuçları konusunda alarm verebilecek biriydi. Çünkü bu uygulamalar Türkiye'de sağlıklı bir toplumsal ve siyasal beden bütünlüğünün oluşmasını epeyce engellemiş uygulamalar. Sadece dindarlarla devlet arasında değil, Türklerle Kürtler arasında da kapatılması zor mesafeler oluşturdu.

Akyol'un da isabetle işaret ettiği gibi Gökalp'in vefatıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki sosyolojik akıl yok oldu, bunun yerine Antropolojik akıl devreye girdi ki, o akıl kaybolan harıcı ırkta, kanda, kafatasında bulmaya kalkıştı. Afet İnan'ın Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki antropolojik çalışmaları, Türklüğü kafatası ölçümlerinde aramaya koyuldu. Binlerce kafatası mezarlarından çıkarılarak yapılan ölçümlerle Türk ırkına ait özellikler tespit edilmeye çalışıldı. Türklüğü tarih boyunca ortaya koyduğu şaheserlerle emsalsiz bir biçimde yüceltmiş olan Mimar Sinan'ın bile, ırksal kökeni sorgulanmak üzere, kafatası mezarından çıkarılıp üzerinde incelemeler yapıldı ve yerine konulmadı bir daha. Bu akıl o kafatasları incelemesinden Türk ırkının bilimsel özelliklerine varamadı. Çünkü hem Anadolu binlerce yıldır birbiriyle kaynaşmış bir kavimler topluluğudur hem de ırk öyle kolay bilim konusu yapılacak bir şey değildi. Çok açık bir şekilde Avrupa'dan esen furyayla icat edilen ırklar çağında yaşıyorduk ve bir süre bununla oyalanılacaktı.

Sonradan Türklüğü ırka dayandırmaktan vazgeçilip vatandaşlık esasına dayandırmaya başlandı ama bir şeyler kırılmıştı artık. Olan

Türklerle Kürtlerin bizzat Ziya Gökalp'in söyleminde en güzel ifadesini bulmuş olan kardeşliğine olacaktı. İşin trajik tarafı, Türklüğü Kürtlerle araya mesafe oluşturacak şekilde yorumlayanların büyük çoğunluğu Türk değildi. Türkçülüğün teorisyenliğini Tekin Alp ismiyle yazdığı yazılarla ve faaliyetlerle yapanlardan biri Yahudi Moiz Kohen'di mesela. Siyonist bir Yahudi de olan, İsrail'in kuruluşundan sonra tam desteğini vermiş olan Moiz Kohen'in ve çoğu kendisi gibi Siyonist Yahudi olan başkalarının Türklerle Kürtlerin arasını bu kadar açacak bir Türkçülükten ne beklentileri olabilirdi?

Bu da Cumhuriyet tarihimizin ve teo-politiğinin bir türlü "düşünülmeyen" bir başka konusu. Bugün geldiğimiz noktada, vefatının 100. Yıldönümü dolayısıyla Diyarbakırlı Ziya Gökalp'in sonradan askıya alınmış dini ve siyasi kardeşlik yaklaşımını hatırlamak neresinden bakılırsa çok hayırlı.

Ziya Gökalp'in Türkçülüğü, Cumhuriyetin Türkçülüğü

Türklerle Kürtlerin kardeşliğinden, birbirlerini sevmelerinin dini ve siyasi bir farz olduğundan bahseden Ziya Gökalp Türkiye Cumhuriyeti'nin fikir babası, ideoloğu olarak biliniyor. Hatta Mustafa Kemal'in sonradan Türkçülük lehine, Türkleşme yolunda yapacağı bütün hareketlerin fikir babası olduğu da sıkça söylenir. Vaka, Gökalp Milli Mücadele yıllarının ilk dönemini Malta'da sürgünde geçirir, 1921 yılında serbest kaldığı andan itibaren de Milli Mücadeleyi fiilen desteklemeye koyulur, ancak ittihatçılığın dolayısıyla Malta'da sürgünde olduğundan, Ankara'ya geldiğinde İttihatçılara yönelik tutumdan dolayı pek de hoş karşılanmaz. O yüzden memleketi Diyarbakır'a gitse de oradan yaptığı yayınlarla, çıkardığı *Küçük Mecmua*'da yazdığı makaleler ve kitaplarla "İstanbul'un düşünce temayülleri idare etmektedir." Bu yakıştırma bizzat Falih Rıfkı tarafından yapılır.

Aslında 1922'de İttihatçılar yeni bir parti kurma çalışmaları yapar ve kendisine de katılımı için teklifte bulunurlar, ama o Mustafa Kemal ile çalışmayı tercih ederek onlarla bir anlamda yollarını ayırmış olur. Kendisi bu vefalı tavrı gösterir ve Mustafa Kemal ile yol yürümeye karar verir, yazdıklarıyla, fikirleriyle onunla aynı çizgide olduğunu düşünür. Ama ömrü vefa etmediği için Mustafa Kemal'in sonraki yapacağı işlerin kendi yazdıklarıyla oluşacak olan farkını göremez. Görse ne yapardı doğrusu insan merak etmeden duramıyor ama tarih

kuşkusuz bu merakı giderecek bir imkân sunmaz. Ama tarihin sunduğu gerçekler sonradan Türkleşme ve Muasırlaşma adına girilecek olan yolun Ziya Gökalp'in teklif ettiğinden veya öngördüğünden çok daha farklı olduğudur. Mesela *Türkleşmek*, *İslamlaşmak*, *Muasırlaşmak* isimli kitabında kendi savunduğu Türkçülüğü İslam'a ters düşmekle suçlayanlara karşı, bilakis "Türkçülerin hedefi 'Çağdaş bir İslam Türklüğü' idi. Çünkü Türklerin Millet Mefkûresi Türklükse, ümmet mefkûresi İslamlıktır" şeklinde sert bir cevap verir ve ardından Türkçülerin bir ümmet programları olması gerektiğini ve bunun da şu esasları ihtiva etmesi gerektiğini yazar:

"1. Bütün İslam kavimleri arasında, ortak olan Arap harflerini değiştirmeden kullanmak.

2. Bütün İslam kavimlerinde, bilimsel terimlerin ortak bir duruma getirilmesi için İslam kavimleri arasında terim belirleme kongreleri düzenlemek ve terimleri Türkçeden, Arapçadan ve Farsçadan yapmak.

3. Bütün İslam kavimlerinde ortak bir eğitimin gerçekleştirilmesi için eğitim kongreleri toplamak.

4. Bütün İslam kavimlerinin müftülükleri arasında devamlı bir bağ kurmak.

5. İslam ümmetinin simgesi olan Hilal'in (ay) kutsallığını korumak için birlikte hareket etmek.

Bu ilkelerden anlaşılıyor ki, Türkçülük aynı zamanda İslamcılıktır.

Yalnız Türkçüler, İslam ümmetçisi olarak kendilerini İslam Milliyetçilerinden ayırt ederler. Çünkü İslam kavimlerinde milliyet duygusunu yok eden, böyle tabii olmayan bir birlik kurmayı bugün ne Türkler, ne Araplar, ne Hintliler (Pakistanlılar), ne Afganlar, ne Berberiler, ne Farslar kabul edebilirler.

Türkler millî ülkülerini kuvvetlendirmek için, dindaş ve vatandaşı olan hiçbir kavme karşı 'millî kin' aşılamaya çalışmadılar."

Ziya Gökalp'in Türkleşmeden veya Türkçülükten anladığı şeyin sonradan hayata geçecek olan Türkçülükle hiçbir alakasının olmadığını bu satırlardan anlamak hiç de zor değil. Belki o zamana kadar beraber yol yürüdüğünü düşündüğü Mustafa Kemal'in telaffuz ettiklerine uygundu bu düşünceler. Ancak 1924 yılında vefat eden Ziya Gökalp'in yaşamış olsaydı bu düşüncelerinden vazgeçip diğer birçok kişi gibi akışa mı teslim olacağı yoksa tamamen farklı bir yöne rota

çeviren Cumhuriyet nezdinde dışlanmış mı olacağını bilemeyiz, ama bu metinler arasındaki açık farkı görebiliyoruz. Belki bu yüzden Ziya Gökalp'in kült eseri olan *Türkçülüğün Esasları* 1923'teki ilk baskısından sonra 1939 yılına kadar ne devlet ne de özel yayınevlerince hiç basılmamış, 1939 yılında ise Reha Oğuz Türkkan'ın gayretleriyle az sayıda basılmış, sonra tekrar diğer bütün kitapları gibi 1950 yılına kadar hiç basılmamış, okunmamıştır. Yukarıda naklettiğimiz sözleri muhtemelen onu Cumhuriyetin şekillenmiş olan ideolojisi nezdinde makbul olmaktan çıkarmıştır.

Cumhuriyetin Türkçülükten anladığının ne olduğu ise Afet İnan'ın DTCF'ndeki antropolojik çalışmaları kapsamında Türk ırkını tespit için yaptığı kafatası incelemelerinde iyice belirginleşecektir. Mustafa Armağan'ın konuyla ilgili bir yazısında (Akit, 22 Mayıs 2022) dikkat çektiği gibi bu kafatası incelemelerinin neticesinde Türk ırkının bizatihi Âri ırkı olduğu sonucuna varılmıştır. Zaten yola bu sonuca çıkmak için çıkılmış olduğunu söylemeye gerek yok tabi. Yani bildiğiniz Avrupalı Âri ırk Türk'ün atası olarak tescil edilmeye çalışılmıştır.

Bu da sarı saçlı mavi gözlü Mustafa Kemal'in fizik yapısına uygun görüldüğü için çok da sempatik gelmiştir ilk anda. O yüzden kendi kızına "Âri" ismini koyacak kadar bu işi ciddiye almış olan Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'ın 1. Türk Tarih Kongresi'ndeki şu sözleri resmi bir kabul görmüş veya belki resmi görüşün tercümesi olmuştur:

"Bugünün Türk çocukları (...) 400 çadırlı bir aşiretten (yani Osmanlı'dan) değil, on binlerce yıllık, Âri, medenî, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir."

Bu sözleri ve Türklük üzerine bu tezi Ziya Gökalp içine sindirebilir miydi acaba? Veya bugün Türkçülüğü bir şekilde benimsemiş herhangi bir insan bu sözleri ne kadar benimseyebilir? Türkçülüğü ırktan öte bir kültür bir millet hatta İslamcılık olarak tasavvur etmiş olan Ziya Gökalp'in Cumhuriyetin ideoloğu olduğu düşüncesini tekrar gözden geçirmek gerekmez mi?

Tam da bu mülahazalar altında *Tezkire Dergisi*'nin 92. Sayısını Ziya Gökalp'in şimdiye kadar resmi, gayr-ı resmi, popüler ve ideolojik önyargılar arasında giderek karmaşık bir fenomene dönüşmüş olan Ziya Gökalp'i anmaya, anlamaya hasrettik. Türk düşünce tarihinin

en önemli simalarından biri olan Ziya Gökalp, yalnızca bir sosyolog ve fikir adamı değil; aynı zamanda modern Türk kimliğinin inşasında belirleyici etkiler bırakmış bir entelektüel olarak hafızamızda yer edinmiştir. Onun düşünce dünyası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına uzanan sancılı geçiş sürecinde, toplumun yönünü tayin etmede etkileyici bir işlev üstlenmiştir. Bu etkinin tamamen belirleyici olduğu düşüncesi galat-ı meşhur haline gelmiş bir düşünce, çünkü Ziya Gökalp'in Cumhuriyetin ancak ilk yılına erişmiş olan ömrü boyunca savunduğu düşünceler, o zamana kadar Cumhuriyetçi kadrolarda bir etkiye sahip olmuşsa da bu etkinin hızla kaybolmuş olduğunu, sonradan girilen kulvarın Ziya Gökalp'in öngördüğü veya önerdiğinden çok daha farklı bir yere gittiği yüzey-sel bir irdelemede bile aşıkâr görünür. Onun Türkleşme, İslamlaşma veya Muasırlaşma konusunda serdettiği düşüncelerin Cumhuriyet döneminde birebir takip edildiğini hiç kimse söyleyemediği gibi zannedildiğinin aksine birçok düşüncesi o dönemin radikal yaklaşımına göre gereğinden fazla "gerici" bile bulunmuş olduğu için kitapları uzun süre yayınlanmamıştır. Bugün, Gökalp'in fikir mirasını anlamak, yalnızca bir tarihsel şahsiyetin düşünce dünyasını kavramak anlamına gelmez; aynı zamanda modernleşme, milliyetçilik, Türkleşme, çağdaşlaşma, toplum mühendisliği, kültür ve medeniyet gibi kavramların Türkiye'deki serencamını çözümlememize de imkân tanır.

Kuşkusuz Gökalp'in düşünce üretimini yönlendiren temel meselelerden biri, Osmanlı'nın çözülme sürecinde "millet" ve "toplum" kavramlarına dair yeni bir tanım geliştirme ihtiyacıdır. Durkheim sosyolojisinden derin izler taşıyan fikirlerinde, toplumu bireylerin toplamından ibaret gören yaklaşımları aşarak, toplumu kendine özgü bir varlık olarak ele almıştır. Bu bakımdan, Türkiye'de sosyoloji disiplininin kurucu ismi olarak kabul edilmiştir. Onun düşünce sistematüğünde hars ile medeniyet ayrımı, belki de en çok tartışılan kavramlaştırmalardan biridir. Gökalp'e göre milletin ruhunu oluşturan hars, milli kimliğin özünü temsil ederken; medeniyet, evrensel düzeyde toplumların ortaklaştığı bilgi ve teknik düzeyini ifade eder. Böylelikle Gökalp, bir yandan modernleşmeye kapı aralarken, öte yandan milli kültürün korunmasını da vazgeçilmez görmüştür. Cumhuriyet'in ideolojik çerçevesinin oluşumunda Gökalp'in katkılarının büyük olduğunu söyleyenlerin Gökalp'in Türklüğe veya İslamlığa yakıştırdığı bu milli kimliğin ne kadarının korunmuş olduğunu ne kadarına da adeta savaş açıl-

muş olduğuna dair farkı da ortaya koyması gerekir. Gökalp'in genel sistematğinde Halkçılık, milliyetçilik ve toplumsal dayanışma fikirleri merkezi bir yer tutmuştur. Dolayısıyla Gökalp, yalnızca bir sosyolog değil; aynı zamanda fikirleriyle devlet politikalarına yön vermeye çalışmış, bir ölçüde de yön vermiş bir siyasi-düşünür olarak karşımıza çıkar.

Gökalp'in düşüncelerine dair literatür, onun yaşadığı dönemdeki ideolojik bağlamla sınırlı kalmamış; günümüz tartışmalarında da önemli bir referans noktası oluşturmıştır. Özellikle milliyetçilik teorileri, modernleşme tartışmaları, kültür-medeniyet ilişkisi ve eğitim sosyolojisi gibi alanlarda Gökalp'in görüşleri güncelliğini korumaktadır. Bugün, küreselleşme çağında ulus-devletin sınırlarının ve işlevlerinin yeniden tartışıldığı bir dönemde, Gökalp'in "millet" tanımı ve ulusal kimlik anlayışı yeniden hatırlanmayı hak etmekte ve zaten bir çok tartışma ister istemez onun bu fikirlerini hatırlatmakta, tekrar tartışmaya çağırmaktadır. Öte yandan çokkültürlülük, göç ve kimlik politikaları gibi meseleler, Gökalp'in kavram setiyle yeniden değerlendirildiğinde bize hem eleştirel bir bakış açısı kazandırmakta hem de tarihsel sürekliliği anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca Gökalp'in eğitime dair görüşleri, bugün hâlâ öğretim programları ve milli eğitim politikaları açısından önemli ipuçları taşır. Onun eğitimi bir toplumsal dayanışma ve milli kimlik inşa aracı olarak görmesi, günümüzde eğitimin ideolojik işlevi üzerine yürütülen tartışmalar için de önemli bir referans teşkil etmektedir.

Gökalp'in mirası, yalnızca Türkiye'de değil; Türk dünyasında da önemli bir etkiye sahiptir. Onun "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" üçlemesi, bugün hâlâ tartışılan bir ideolojik çerçevedir. Her ne kadar bu üçlemenin ağırlık merkezleri dönemsel olarak farklı yorumlansa da, Gökalp'in temel kaygısı, Türk toplumunun kendi özgün kültürünü korurken, çağın gerekliliklerine uyum sağlamasıdır. Günümüzde, özellikle genç kuşakların kimlik arayışında ve Türkiye'nin küresel düzlemdeki konumlanışında Gökalp'in düşüncelerinden doğrudan veya dolaylı etkiler görmek mümkündür. Bu durum, Gökalp'in yalnızca bir tarihsel figür değil; aynı zamanda canlı bir entelektüel referans kaynağı olduğunu göstermektedir.

Kuşkusuz Ziya Gökalp'in bugün galat-ı meşhur olan "Cumhuriyetin kültür ve kimlik politikalarını belirlemiş siyasi düşünür" özelliği ciddi anlamda sorgulanmayı hak ediyor. Ancak Osmanlı'nın son devir-

lerinde yaşamış, esasen Osmanlı entelektüel ve kültürel ortamının yetiştirdiği bir şahsiyet olduğunu akıldan çıkarmamak lazım. Aynı zamanda o dönemde revaçta olan İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık tartışmaları arasında Türkçülük boyutu ağır basan biri olduğu da açık. O düşünürler arasındaki tartışmalar ve düşünceler sonradan şekillenen siyasete yön vermedi. Bilakis sonradan gelişen siyaset görünürde Ziya Gökalp'in de dahil olduğu sayısı kampın diğerleri üzerindeki zor yoluyla galip geldiğini de hatırlamakta fayda vardır. Bugün ölümünün üzerinde 101 yıl sonra ve o tartışmaların cereyan ettiği ortamların en az 100-120 yıl sonrasında her bir figürün söylediklerini tartışmaya açtığımızda bütün köprülerin altından çokça suların geçmiş olduğunu da gözardı etmemek gerekiyor. Ziya Gökalp bugün için kimdir, bize ne söyler? Zamanında kime ne söyledi? Bugün yaşasaydı ne söyleyebileceği hakkında karar vermek mümkün mü? Kuşkusuz hepsi de derin hermenötik mülahazalar gerektiren sorular bunlar. Elbette bugün bize Ziya Gökalp'i veya onun konumundaki herhangi birini hatırlatan şey onların zamanında yazdıklarının bugün için de bize bir soru sorabiliyor olması, bir teklifte bulunabiliyor olmasının düşünülmesi. Bütün bu düşünceler altında Ziya Gökalp'in ismini toparlayabileceğimiz en kapsayıcı başlığın onun bir "Osmanlı Entelektüeli" oluşu. Bu, fikirlerine katılıp katılmamaktan bağımsız olarak kuşkusuz erişmiş olduğu entelektüel derinlik ve bilimsel disiplinde Osmanlı düşünce havzasının hakkını takdir etmeyi gerektirir. O ufuk kuşkusuz kendisiyle tartışan diğer bütün herkeste de mevcuttu.

Tezkire Dergisi'nin 92. sayısı, Ziya Gökalp'in düşünce dünyasına dair farklı yönlerden kaleme alınmış özgün incelemeleri bir araya getiriyor. İlk makalede Hicret K. Toprak, Gökalp'in din reformu vizyonunu ele almakta ve onun Cumhuriyet'in ideolojik temellerine katkılarını tartışmaktadır. Gökalp'in "diyanet" ve "kaza" ayrımıyla laiklik ilkesine sağladığı hukukî dayanak, hars-medeniyet ayrımı üzerinden ulus inşasına sunduğu teorik çerçeve ve Türkçe ibadet teklinin Cumhuriyet reformlarına etkisi, makalede ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Gökalp'in yaklaşımı, dini toplumsal dayanışma ve modernleşme ile ilişkilendiren te'lifçi bir bakış açısı olarak öne çıkar.

İkinci makalede Mustafa Kemal Şan ve Osman Aydoğan, Gökalp'in Küçük Mecmua yazılarını merkeze alarak onun modernleşme anlayışını incelemektedir. Modernleşmeyi Batı'nın taklidi değil, milli kültür

ile evrensel uygarlık değerlerinin sentezi olarak tanımlayan Gökalp'in yaklaşımı, hars-medeniyet ayrımı temelinde şekillenmiştir. Yazarlar, Gökalp'in beş eksenli modelini –mefkûre, köy-şehir dengesi, aile yapısı, havas-halk bütünleşmesi ve millet terbiyesi– analiz ederek onun sentezci ve çoğulcu modernleşme paradigmasını günümüz tartışmaları açısından yorumlamaktadır.

Yıldız Akpolat, Gökalp'in epistemolojisini Aristoteles ve İslam filozoflarının nazarî-amelî ayrımı bağlamında ele alır. Gökalp'in mukayeseli ve milli sosyoloji tasnifi hem Durkheim hem de İbn Haldun ile kurduğu entelektüel diyalog üzerinden analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, sosyolojiyi evrensel ile milli arasında bir sentez olarak konumlandırmakta ve modernleşmenin denetimli biçimde gerçekleşmesini hedeflemektedir.

Melike İmer'in çalışması, Gökalp'in şiirlerindeki estetik biçim ile ideolojik söylem arasındaki gerilimi ele almaktadır. Hece ölçüsü, halk şiiri kalıpları, tekrar ve ritim gibi edebî unsurların, ideolojik içerikle iç içe geçtiği gösterilerek, Gökalp'in şiirlerinin yalnızca propaganda değil, kolektif kimliği inşa eden estetik-ideolojik metinler olduğu vurgulanmaktadır. Bu bakımdan şiirleri, modern Türk kimliğinin oluşumunda edebiyatın kurucu rolünü anlamak için dikkate değer bir zemin sunmaktadır.

Ferhat İmer'in çalışması, Gökalp'in şiirlerinde işlenen Turan fikrini merkeze alır. Turan, yalnızca romantik bir hayal değil, dil, kültür ve tarih birliği temelinde inşa edilen milli bir ülkü olarak ele alınmıştır. Bu ideal, şiirsel semboller aracılığıyla toplumsal bilinci uyandıran estetik bir ifade haline gelmiştir.

Ercüment Topuz, Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" teklifi üzerinden onun anti-sömürgeci düşünce modelini analiz etmektedir. Gökalp'in, milli kimlik ile evrensel ilerleme arasındaki sentezi, ahlak nazariyeleri aracılığıyla kurumsallaştırmaya çalıştığı ve bu çerçevenin Kurtuluş Savaşı'nın fikrî zeminine katkı sunduğu ortaya konmaktadır.

Mahmut Erdil, Gökalp'in tasavvuf anlayışını din sosyolojisi bağlamında incelemektedir. Tasavvufun eğitim, ahlak ve toplumsal dayanışmadaki işlevleri; milli kimlikle bütünleşmiş yönleri ve modernleşme karşısında geçirdiği dönüşümler analiz edilmiştir. Gökalp'in

tasavvuf sosyolojisi, geçmiş ile gelecek, gelenek ile modernlik arasında köprü kuran özgün bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.

Mustafa Günerigök, Yahya Kemal'in portre yazılarından hareketle Gökalp'in şahsiyetini ve entelektüel etkilerini ele almaktadır. Yahya Kemal'in tanıklıkları üzerinden Gökalp'in Darülfünun'daki akademik rolü, sohbet meclisleri ve "Yeni Mecmua" deneyimi yeniden kurgulanmakta; Harabat tartışmaları ve Enver Paşa meselesi üzerinden iki düşünür arasındaki ayrışma noktaları incelenmektedir. Bu portre, yalnızca bir dostluk hikâyesi değil, aynı zamanda modern Türk düşüncesinin inşa sürecine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Nuran Kızmaz Öztürk'ün kaleme aldığı makale, Gökalp'in sosyolojik mirasının Âmiran Kurtkan Bilgiseven üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bilgiseven'in, Gökalp'in hars-medeniyet ayrımını ve kolektif şuur anlayışını kendi çalışmalarına uyarlayarak Türk sosyolojisine özgün katkılar sunduğu gösterilmektedir. Bu bağlamda Gökalp'in fikirleri, sonraki kuşaklarda süreklilik kazanmış ve modernleşme tartışmalarında kalıcı bir referans noktası olmuştur.

Son olarak Mehmet Pınar'ın çalışması ise Anadoluculuğun, Gökalp'in merkezîyetçiliğine, kültür-medeniyet ayrımına ve Turancılığına getirdiği eleştirileri incelemektedir. Anadolucuların, medeniyeti kültürün organik gelişiminin bir sonucu olarak görmeleri ve Gökalp'in ütöpik birlik ideallerine karşı mesafeli durmaları, makalede dikkatle tartışılmaktadır. Bununla birlikte, Gökalp'in Türkçülüğe kattığı güçlü anlamın Anadolucu düşünürler tarafından teslim edilmesi, eleştirel bir süreklilik ilişkisinin de varlığına işaret etmektedir.

"Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'e Uzanan Bir Fikir Önderi: Ziya Gökalp" başlıklı sayımızın söyleşi konuğu Mustafa Orçan olmuştur. Halil Peçe tarafından gerçekleştirilen bu söyleşi, Gökalp'in imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde üstlendiği kurucu entelektüel rolü kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Orçan'ın değerlendirmelerinde Gökalp, sosyolojiyi yalnızca teorik bir disiplin olarak değil, halk bilimiyle bütünleşmiş pratik bir alan olarak da gören; bu yönüyle milli kültürün korunmasına ve modernleşme düşüncesinin temellendirilmesine katkıda bulunan bir öncü olarak öne çıkar. Onun Türk modernleşmesine dair katkısı, Osmanlı'nın çok kimlikli yapısından ulus-devlet idealine yöneliş süreciyle birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımı üzerinden milli kimliği

korurken Batı medeniyetine yönelişi savunması; ancak modernleşmenin daha çok kültür ve tüketim alanında tecrübe edildiğini vurgulaması, söyleşide dikkatle tartışılan noktalar arasındadır. Din konusundaki yaklaşımında ise Gökalp, dini toplumsal bütünleşme ve ahlaki gelişimin vazgeçilmez bir unsuru olarak görürken, laikliği savunmuş; buna rağmen dini milli vicdanı besleyen bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Söyleşi boyunca ayrıca Gökalp'in Namık Kemal, İbn Haldun ve Durkheim gibi düşünürlerden etkilendiği; İttihat ve Terakki içindeki teorik ve örgütsel katkılarının ise onun ideolog yönünü pekiştirdiği vurgulanmaktadır. Söyleşi, Gökalp'in fikirlerinin Türk sosyolojisinin kuruluşunda ve Cumhuriyet'in entelektüel temellerinin inşasında taşıdığı belirleyici etkileri yeniden hatırlatma işlevi görmektedir.

Sayımızın kitap değerlendirmeleri bölümünde dört farklı eser eleştirel bir bakışla incelenmektedir. İlk değerlendirmede, Dr. Ali Tekin'in hazırladığı *Ziya Gökalp – Bilinmeyen Yazıları, Hakkında Yazılanlar, Tartışmalar, Malta Günleri* adlı çalışma, Zeynep Çakmak tarafından ele alınmaktadır. Bu eser, Gökalp'in az bilinen yazılarını ve Malta sürgünü sırasında kaleme aldığı hatıralarını gün yüzüne çıkararak onun yalnızca Türkçülük değil, aynı zamanda İslamcılık düşüncesiyle de bağlarını ortaya koymaktadır. Kitap, Gökalp'in din, hilafet ve laiklik konularındaki makaleleri üzerinden Cumhuriyet'in laikleşme sürecine entelektüel katkılarını somut biçimde sergilerken, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi dönemin önemli isimlerinin değerlendirmeleriyle de Gökalp'in kültür temelli milliyetçilik anlayışını bilimsel bir zemine oturtmaktadır.

İkinci değerlendirmede, Uğur Kılınç, Gökalp'in 1923'te yayımlanan *Türkçülüğün Esasları* adlı eserini yüzyıl sonra yeniden ele almakta ve onun Cumhuriyet'in kurucu ideolojisine yaptığı katkıları tartışmaktadır. Kültür temelli milliyetçilik fikrinin Osmanlıcılık ve İslamcılığa karşı bir alternatif olarak sunulduğu bu eser hem teorik hem de pratik düzeyde Türkçülüğün programını ortaya koymaktadır. Hars-medeniyet ayrımı temelinde şekillenen bu yaklaşım, Batı medeniyetine dahil olmayı zorunlu görürken milli kültürün korunmasını da merkeze almış; böylece hem toplumsal bütünleşmenin hem de siyasal bağımsızlığın teorik dayanaklarını üretmiştir.

Üçüncü değerlendirme, Münevver Barışan'ın Orhan Türkdoğan'ın *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi* adlı eserine dair çözümleme-

sidir. Türkdogan'ın çalışması, Gökalp'in kültür, millet ve medeniyet kavramlarını merkeze alarak onun modernleşme ve toplumsal dönüşüm anlayışını tarihsel bağlamı içinde analiz etmektedir. Gökalp'in etnik temele dayalı olmayan, dil, tarih ve kültür birlikteliğini esas alan millet anlayışı; aydın tipine dair görüşleri ve kolektivizme dayalı eğitim-siyaset yaklaşımı, Cumhuriyet'in toplumsal dönüşümünde önemli bir referans noktası olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak Rabia Sayan'ın değerlendirmesi, Andrew Davison'un *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik* adlı eserinin Gökalp'e dair bölümüne odaklanmaktadır. Davison, Gökalp'in hars-medeniyet ayrımını modernleşme sürecinin özgün bir kavramsal anahtarı olarak görürken, onun laiklik anlayışını Avrupa'daki katı sekülerizm modellerinden farklı ve kültürelci bir çerçeve içinde yorumlamaktadır. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in erken dönem pratikleriyle bağlantıların sınırlı kalması eserin zayıf yanlarından biri olarak belirtilmiştir. Yine de Davison'un çok katmanlı analizi, Gökalp'i ideolog ya da pozitivist kalıplarına indirgemeden dönemin sosyo-politik bağlamı içinde değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Bu dört çalışma, Ziya Gökalp'in düşünce mirasının farklı boyutlarını yeniden tartışmaya açarak hem Türk düşünce tarihine hem de güncel akademik literatüre kıymetli katkılar sunmaktadır.

Hazırlamakta olduğumuz bu Ziya Gökalp Sayısı, onun düşünce mirasını farklı boyutlarıyla ele almayı, yeni kuşak araştırmacıların yorumlarıyla buluşturmayı ve Gökalp'in güncel akademik ve toplumsal tartışmalardaki yansımalarını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Sayıda yer alan makaleler, yalnızca Gökalp'in sosyolojik çözümlemelerini değil, aynı zamanda onun siyasal, kültürel ve eğitimsel mirasını da derinlemesine incelemektedir. Böylelikle Gökalp'in düşünce dünyası hem tarihsel bağlamında hem de günümüz akademik tartışmaları içerisinde yeniden yorumlanmaktadır.

Yasin AKTAY-Yunus BADEM